

Xalçanın Gülnənə çeşnisi

Azərbaycan xalça sənəti naxış və toxunmasına görə 7 yerə ayrılır: Quba, Abşeron, Şirvan, Gəncə, Qazax, Qarabağ, Təbriz. Ən azı beş min il öncə özünü tanıdan Azərbaycan xalçası 10 il öncə YUNESCO-nun "Qeyri-maddi Mədəni irs" siyahısında özünə yer tapmış oldu.

Əlbəttə ki, Quba qədim xalçaçılıq məskənidir və Quba xalçaları dünyanın hər yerində öyülür, öz həqiqi qiymətini alır. Bu xalçaların 35-ə yaxın güllü-ornamenti digər xalça tiplərindən daha mürəkkəb və rəngarəngdir. Sənətsünasların qeydlərinə görə, Quba bölgəsi həmçinin dünyada ad çıxaran məşhur Quba xalçaçılıq məktəbinin mərkəzidir. Özlüyündə Quba xalça mərkəzi dağlıq, dağətəyi və ovalıq hissələrdən ibarətdir. Dağlıq hissəyə Qonaqkənd, Xaşi, Cimi, Afurca, Yerfi, Buduq, Qırız, Cek, kəndləri aid olunur. Dağətəyi hissədə xalça istehsalı Əmirxanlı, Əlixanlı, Xəlfələr, Pirəmsan, Bilici, Şahnəzərli, Pirəbədil, Zeyvə, Zöhrami, Sumaqoba, Xırdagül-çiçi, Sırt-çiçi, Dərə-çiçi kəndlərində, ovalıq hissədə isə Şabran aran zonasında Çay Qaraqaşlı, Hacı Qaraqaşlı, Süsənli, Dəvəçi, Mollakamallı və s. kəndlərdə mərkəzləşib.

Quba sumax xalçaları artıq təkcə Qubada deyil, Azərbaycanın qədim torpağı olan İrəvanda toxunur və dünya bazarına çıxarıldı. XVII-XVIII əsrlərdə Qubada möhtəşəm xalça mərkəzləri vardı. Tacirlər o dövrdə Qubadan xalçalar alıb uzaq ellərə aparırdılar.

Bu məktəbə həmçinin Dərbənd ərazisində toxunan xalçaların da bir qismi aid olunur. "Yerfi" çeşnisi adından göründüyü kimi Qonaqkəndin Yerfi kəndində və o həndəvərdəki kəndlərdə toxunurdu. O xalçadan həmçinin Qonaqkəndin Nohurdüzü, Qayadalı, Dərk, Talış, Xırt, Qaraqız, Qarabulaq və Dərbənd yaxınlığındakı Qubaçi kəndlərində də toxunurdu. "Yerfi" xalçasının ortası əsasən 2 əsas güldən ibarətdir. Birinci cərgə "Saçaqlılar" qrupuna daxil olan elementlərdir ki, belə çeşniyə adətən Şirvan xalçalarında da rast gəlinir. Belə elementlər hələ qədim

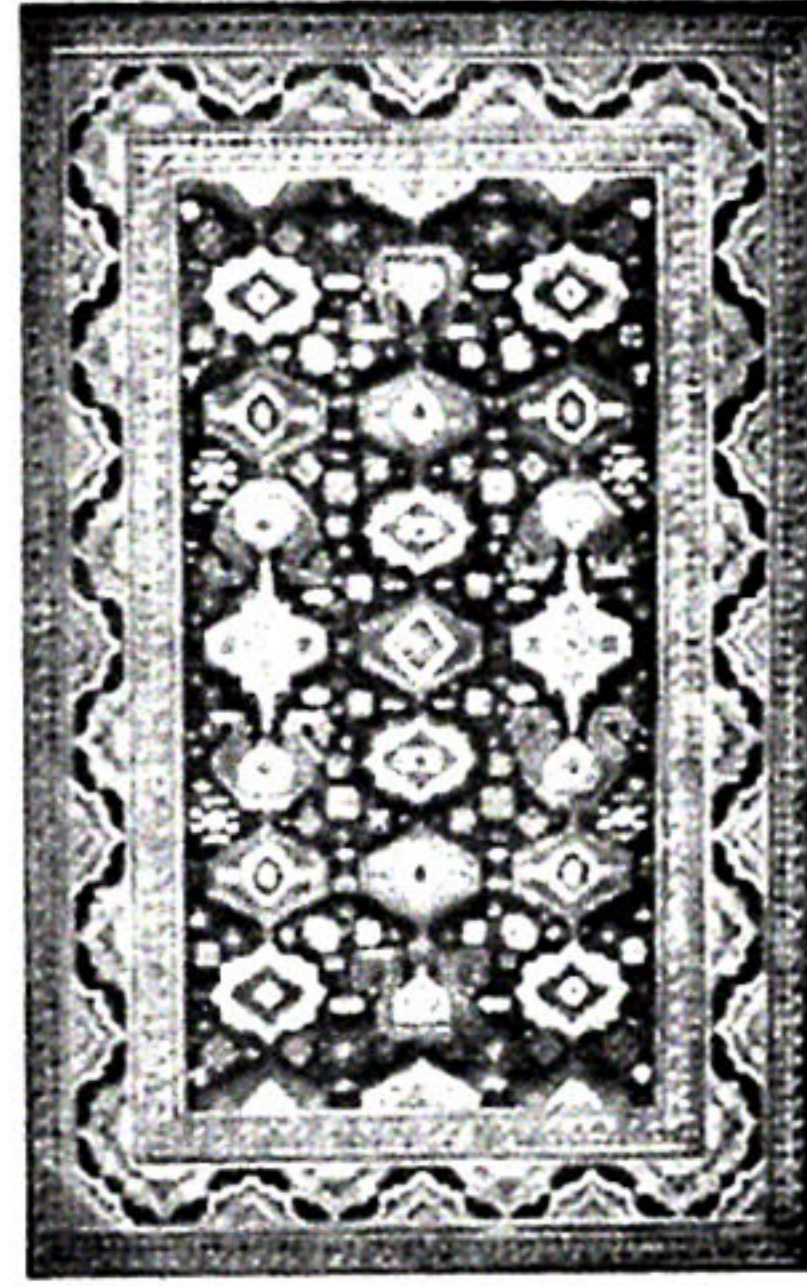
zamanlardan bu yana bir çox Azərbaycan xalçalarında saxlanmaqdadır. "Yerfi" çeşnisində qədim türk tayfalarına xas olan xovsuzluq gözə çarpan əsas xüsusiyyət sayılmalıdır.

Quba xalçalarının bəzəyini nəbatı, bəzən də zooloji motivlər təşkil edir. "Qədim-Minarə", "Qımıl", "Alpan", "Qollu-çiçi", "Pirəbədil", "Hacıqayıb", "Qırız", "Cek" çeşniləri bu qəbildəndir.

1712-ci ildə toxunmuş «Qollu Çiçi» xalçası hazırda ABŞ-nin «Metropoliten» muzeyində, 1856-cı ilə aid edilən daha bir Quba xalçası isə Bruklin muzeyi - İslam Dünyası İncəsənət Kolleksiyasındadır. Budapeştdə, eləcə Viktoriya - Albert muzeylərində, İsveçrədə, İranda Quba xalçaları adlandır. Quba-Qonaqkənd xalçaları Kanada, ABŞ, Yaponiya, Suriya, İtaliya, Türkiyə, Almaniya, Belçika yarmarkalarında alınıb satılırdı. Orta əsrlərdə yaşamış dünya şöhrətli rəssamların əsərlərində Quba - Qonaqkənd xalçaları təsvir olunub. Qərbi Avropada məşhur olan, 1472-ci ildə çəkilmiş "Məryəm ana körpəsi ilə" tablosunun müəllifi holland rəssamı Hans Memlinqin məşhur tablosunda yerə döşənmiş Azərbaycan xalçasını görürük.

XIX əsrin əvvəllərindən 1920-ci ilə qədər Quba - Qonaqkənd xalçaları öz toxunuşuna və kompozisiyasına görə dünyada birincilərdən olub. Bu xalçalar ayaq altında 100 ildən çox dözə bilib. Quba xalçalarının keyfiyyətli yundan və təbii boyalardan istifadəylə toxunması və xalça alverinin nöhtəkirlərin əlinə keçməməsi üçün 1912-ci ildə Quba qəzasının

İmamqulu kəndində alqı-paylama məntəqəsi yaradılmışdı. Zəngin təxəyyülü ilə seçilən nənələrimizin toxuduqları xalı-xalça bu gün də diqqəti cəlb etməkdədir. Zəkanın yüksəkliyi görülən işin mürəkkəbliyi ilə bağlıdır. Azərbaycan təbiətini, otunu-çiçəyini yaxşı tanıyan analarımız öz adlısanlı nənələrimizdən dərs almış, müəyyən rəhbərliyi, planı, proqramı olmayan, xanalarda bu sənətin ən böyük məktəbini - Quba xalçaçılıq məktəbini yaradaraq irəli aparmışlar.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaşamış xalça ustaları Zibeydə Şeydayevanın (1860/1981), Əfəndiyeva Güllərin (1880/1970) toxuduğu çeşnilər bu gün də təkrarsız sənət əsərləri sayılır. Onu deyək ki, Güllər xanımın "Herat-Pirəbədil" xalçası Fransada keçirilən tətbiqi sənət sərgisində qızıl medala layiq görülmüştür...

Azərbaycanda Şura hökuməti qurulandan sonra xalçaçılığın inkişafı dövlətin diqqət mərkəzində oldu. Respublikada "Azərxalça birliyi" yaradıldı. 1930-cu illərdə 85 min xalçaçıya rəhbərlik edən xalça sənətinin böyük bilicisi Lətif Kərimov bu sahədə ixtisaslı kadrlara ehtiyacı ödəmək məqsədilə 1934-cü ildə Qubada Xalçaçılıq texnikumunun açılmasına nail oldu. Texnikum xalça sənəti üzrə hər cürə mütəxəssislər hazırlayırdı. Burada respublikanın bir çox rayonlarından təhsil alırdılar.

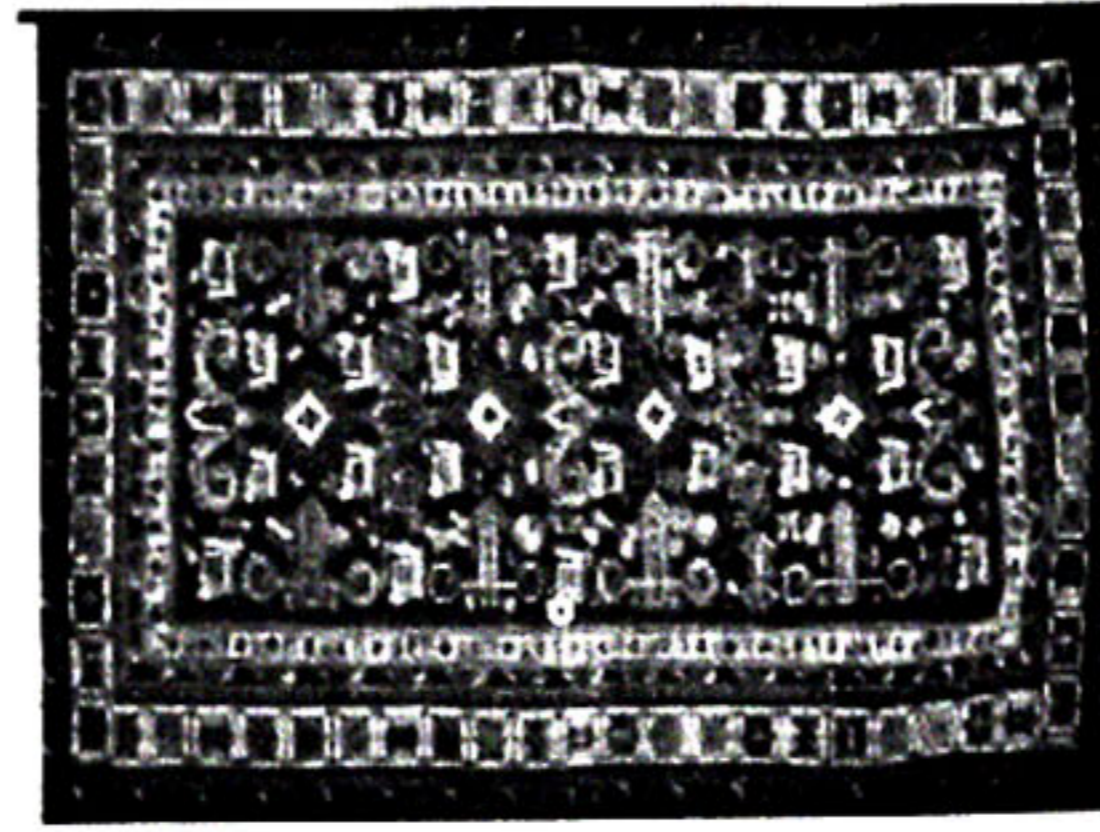
Xalçaçılığın inkişafına ulu öndər Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərlik etdiyi dövrlərdə də böyük qayğı göstərilirdi. 1983 və 1988-ci illərdə Azərbaycanda xalça sənətinə dair beynəlxalq simpoziumlar keçirilmiş. Azərbaycan Xalça və Xalq Tətbiqi Sənəti Dövlət Muzeyi fəaliyyətini daha da genişləndirmiş, muzeyin Quba, Gəncə və Şuşa filialları açılmışdı.

Quba xalçaçılıq məktəbinə (Quba, Şabran, Qonaqkənd məntəqələri də daxil olmaqla) "Quba", "Köhnə Quba", "Pirəbədil",

"Xırdagülçiyi", "Sırt çiçi", "Alşagül çiçi", "Qımıl", "Hacıqayıb", "Qırız", "Mollakamallı", "Şahnəzərli", "Zeyvə", "Qonaqkənd", "Afurca", "Yerfi", "Cimi", "Alpan", "Xan" və başqa xalça çeşniləri daxildir. Azərbaycan xalçaçılıq sənətində görkəmli yer tutan bu məktəbin zəngin və mürəkkəb naxışlı xalçaları çox məşhurdur.

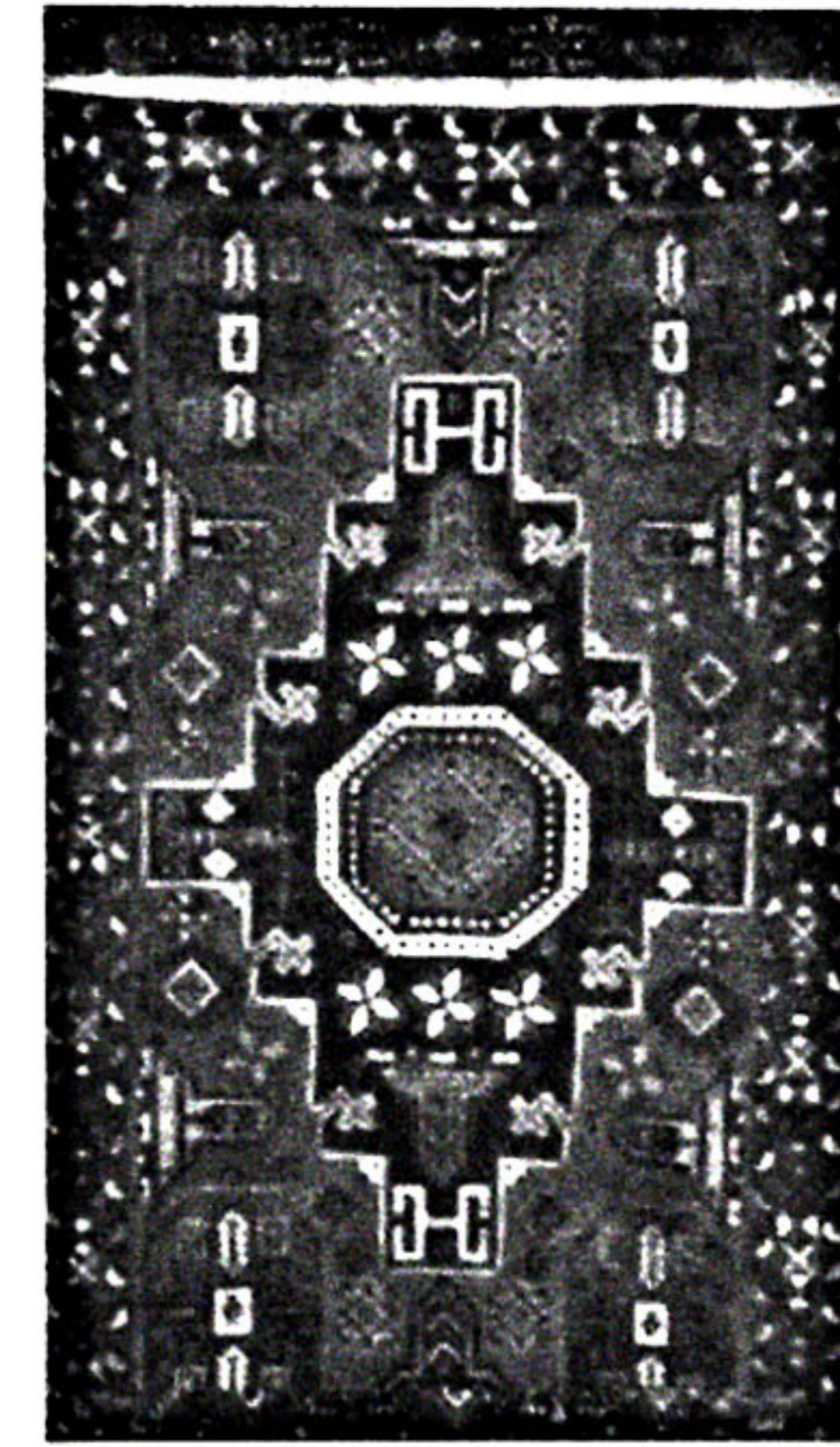
Xalçaçılığın ta qədimdən bu ərazidə yüksək inkişaf tapıb ki, Böyük Qafqazın yamac və yaylaqlarında yüzminlərlə xırdabuynuz, qoyun sürüləri saxlanılıb. Yun əl əməyi ilə emal olunaraq geyim və toxuculuq məmulatları üçün istifadə edilib. **1930-cu ildən 1959-cu ilədək mövcud olmuş Qonaqkənd rayonu ərazisində əhalinin əsas məşğuliyyəti qoyunçuluq idi.** Yayda davarını Şahdağ, Babadağ yaylaqlarında bəsləyən qoyunçular qışda Dərbənd - Şabran istiqamətində, dənizə yaxın Şirvan düzündə saxlamışlar. Bu gün təkcə Xaçmaz rayonu ərazisində 52 kəndin adında oba, qışlaq sözlərinin olması təsadüfi sayıla bilməz...

Əfsus ki, xalçaçılıq üçün baza sayılan Qonaqkənd rayonu dediyimiz kimi 1959-cu ilin 4 dekabrında ləğv edildi. Qonaqkənd rayonunun ərazisi sözün əsl mənasında gözdən iraq, könüldən uzaq düşdü. 1960-cı illərdə 60 minə yaxın qoyunu olan Xınalığın, eləcə də digər dağ kəndlərinin arana köçü, daha doğrusu, dağıntısı başladı. 70-ci illərdə Quba ərazisində yun emalı müəssisəsinin açılması münasib bilindi. Lakin o vaxtkı rayon rəhbərliyi işçi qüvvəsinin azlığı bəhanəsilə bundan boyun qaçırdı. Müəssisə Yevlaxa verildi. Sual olunur: "Məgər Mingəçevir SES tikiləndə lazım olacaq işçi qüvvəsi orda vardı?! Əksinə, burada açılacaq hər hansı müəssisə işçi qüvvəsinin kənara axınını zəiflətməmiş olardı. Quba-Xaçmaz zonası dedikdə meyvəçilik və tərəvəzçilik yada düşür. Amma bu zonanın dağlıq ərazisinin - keçmiş Qonaqkənd rayonunun meyvəçilik və tərəvəzçiliklə əlaqəsi yox dərəcəsidir.

Qonaqkənd ərazisinin Qubaya birləşdirilməsi Xaçmaz ərazisindəki oba və qışlaqların oturaq kəndlərə çevrilməsinə səbəb oldu. Dağlar boşaldı. Qoyun bəsləyən Qaraca çobanlar bazar alverçilərinə çevrildilər. Dağ çaylarının həzin laylası eşidilməz oldu...

...Hələ 1931-ci ildə Sənaye Kooperasiya Şurası Qonaqkənddə "Qumaş" xalça artelini açmışdı. Tezliklə bir sıra dağ kəndlərində xalça sexləri işə düşdü. Tanınmış xalçaçılar yetişdi. Bunlardan biri də 105 il bundan əvvəl Qonaqkəndin Afurca kəndində dünyaya gəlmiş Şabranın Ağalıq kəndində 99 yaşında vəfat edən Gülnənə Mustafayevadır. Ötən əsrin ortalarında toxuduğu xalçaları muzeylərin ən qiymətli eksponatına çevrilən Gülnənə həmin dövrün yüksək təltifinə - SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdü. O, 1943/60-cı illərdə Qonaqkəndin "Qumaş xalça" artelində toxucu, sex müdiri, artelin sədri vəzifələrində işləmişdi. Onun toxuduğu "Qollu çiçi", "Açgül çiçi", "Herat-Pirəbədil" və b. çeşnili xalçalar Azərbaycan Xalça Muzeyində, Azərbaycan Tarix Muzeyində və digər muzeylərdə saxlanılır. Qonaqkənd xalça fabrikində çalışdığı zaman Stalinin, Nizaminin, Füzulinin portretlərini xalça üzərində həkk etmiş, o, toxuyan xalçaların əksəri sonralar Parisdə, Nyu-Yorkda açılmış ümumdünya sərgilərində nümayiş etdirilmişdi. Onu da deyək ki, Qonaqkəndin "Qumaş xalça" fabrikində toxunmuş xalçalar sərgilərdə bir çox mükafatlara layiq görülmüşlər. Qonaqkənd xalçaçılığı haqqında o vaxtkı qəzetlərdə oxuyuruq: "1908-ci ildə Peterburqda rus muzeyinin etnoqrafiya şöbəsinə Azərbaycan xalçalarını toplamaq tapşırılmışdı. Görkəmli etnoqraf, muzeyin Qafqaz şöbəsinin ilk müdiri Aleksandr Miller Dəvəçinin Pirəbədil, Qubanın Çiyi, Qonaqkəndin Yerfi kəndlərini gəzib, xeyli xalça toplayıbdır". Və ya: "Azərxalça İstehsalat Birliyi"nin sexi üç aydır ki, işləyir. Doqquz dəzgahda 30 toxucu çalışır. Altısında "Yerfi", üçündə "Köhnə Quba" çeşnili xalçalar toxunur. Hamısı ixrac üçündür".

1970-ci ildə Qonaqkənd "Qumaş xalça" fabrikinin özülündə xalça sexi təşkil edildi. Hazırda Qubada 2 xalça sexi fəaliyyət göstərir. Yaxın günlərdə daha birinin işə düşəcəyi gözlənilir. Ötən illərdə rayonun Alpan kəndində də xalçaçı iş adamı Fatimə Ağamirzəyevanın təşəbbüsü ilə xalça sexi açılmışdı. Bunlar ürəkaçan xəbərlərdir...

Heç şübhəsiz, xalçaçılığa qayğı xeyli artırılmalıdır. Amma vaxtilə Qonaqkəndin bir rayon kimi ləğvi xalçaçılığa, bu əraziyə vurulan ən ağır zərbə oldu. Bir çox sahələr kimi, xalçaçılıq da son dərəcə zəiflədi, demək olar ki, ölgünləşdi. Adı respublikamızdan kənarda tanınan "Qumaş xalça" fabriki isə 1999-cu ildə 68 "yaş"ında öz fəaliyyətini dayandırmış oldu. Əsrlərin sınağından çıxan, nəsildən nəsle ötürülən, əsasən dağ kəndlərini yurda bağlayan bu peşə yavaş-yavaş sıradan çıxmaq, tamam unudulmaq üzrədir. Səbəblərsə göz qabağındadır. Xalçaçılıq olan yerdə xammal da olmalıdır...

Bu dağlarda turizm, əhalinin sayına deyil, (halbuki dolanışqı olmadığından, burdakı camaat durmadan seyrəlməkdədir) kənd təsərrüfatının inkişafına - heyvandarlığın, qoyunçuluğun, atçılığın, arıçılığın inkişafına diqqəti artırmaq, kənd təsərrüfat bazasını qüvvətləndirmək hava-su qədər gərəklidir. Bu baza qüvvətləndimi, əhalinin sayı da artacaq, bura gələnlərin marağı da onun üstünə gələcək...

Son illərdə respublikamızın müxtəlif bölgələrində, hətta adı xalçaçılıq tarixində olmayan rayonlarımızda belə xalça sexləri açılmaqdadır. 3 il öncə Qubada ilk Xalça festivalı keçirilsə də, xalça tarixində yeri olan böyük bir ərazinin - Qonaqkəndin perspektivinə gözücü da olsa baxılmır, necə ki, vaxtilə baxılmamışdır. Hələ gec deyil. Daha doğrusu, zərərin yarısından qayıtmaq da bir işdir...

Tahir Həsənlı,
C.Alpanlı